

BATI AFRİKA'DA ORTAYA ÇIKAN TASAVVUFİ DİRENİŞ HAREKETLERİ¹

Yazan: J.O.Hunwick

Çeviren: Kadir Özköse* ve Fikret Mutlu**

Anahtar Kavramlar: Osman Dan Fodyo, Seku Ahmedu, el-Hac Ömer Tall, Batı Afrika, kadiriyye, Ticaniyye, Masina, Sokoto, Tekrur

SUMMARY

The movements of Usuman Dan Fodio and Seku Ahmadu and Al-Hajj Umar Tall are the three great jihad movements of nineteenth century West Africa. They are certainly linked together in their sources of inspiration and it is quite possible that the earliest, that of Dan Fodio, was itself partly inspired by early eighteenth century jihad movements in Futa Toro and Futa Jallon. Uthman Dan Fodio and Seku Ahmadu are linked the Qadiri order. Al-Hajj Umar Tall is linked the Tijaniya order. That of Dan Fodio differs from the other two in that Dan Fodio was not the military leader of the movement but the scholarly guiding and sufi leader in the background.

ÖZET

Osman Dan Fodyo, Seku Ahmedu ve el-Hac Ömer et-Tall hareketleri on dokuzuncu yüzyıl Batı Afrika'sında ortaya çıkan üç büyük cihad hareketidir. Bunlar esinlendikleri kaynak ve yaklaşım tarzları bakımından birbirine oldukça çok benzemektedir. Bunlardan Osman Dan Fodyo Hareketi, ilhamını Futa Toro ve Futa Jallon'da on sekizinci yüzyılın başlangıcından beri ortaya çıkan cihat hareketlerinden almıştır. Osman Dan Fodyo ve Seku Ahmedu Kadiriyyeye mensupken, el-Hac Ömer et-Tall Ticaniyyeye bağlıdır. Osman Dan Fodyo'yu diğer iki akımdan ayıran temel

¹J.O.Hunwick'in "The Nineteenth Century Jihads" adlı çalışmasının tercümesidir. Metin, Ian J.F. Ade-Espie Ajayi tarafından hazırlanan ve London 1970'de yayımlanan A Thousand Years of West African History isimli eserin 267-281 sayfaları arasında yer almaktadır. Çeviri yaparken, metnin aslına sadık kalmaya özen gösterdik. Fakat metnin anlam boyutunu değiştirmemek kaydıyla akıcı ve anlaşılır bir üslupla tercümenin yapılmasına da özen gösterdik. Örneğin bazı başlıkları isimlendirirken, metinde geçen ifadenin tam çevirisinden çok içeriği yansıtacak bir ifadeyi tercih ettik. Metinde geçen cihad hareketleri yerine, tasavvufi zümreler oldukları için tasavvufi direniş hareketleri ibaresini kullandık. Bunun dışında metinde herhangi bir ilave ve çıkarımda bulunmamaya özen gösterdik. (çev.)

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

** C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi.

fark, onun sadece askeri bir komutan değil aynı zamanda tasavvufi ve ilmi kişiliğe sahip bir şahsiyet olmasıdır.

Giriş²

Morocco İstilasından önce 1590'lı yıllarda Songhay'daki Askia Hanedanlığının düşmesi, Sonni Ali³ tarafından kurulan devletin hızla çöküşüne yol açtı. Bu devlet Askia adıyla anılan el-Hacc Muhammed zamanında (1493-1528) genişleyerek gücünün zirvesini yaşamıştır. Yükseliş döneminde, bu devletin sınırlarının, Mali devletinin doğu bölgelerini, Jenne'den Kebbi'ye kadar uzanan Nijer topraklarını, Merkezi Sahra istikametinde Timbuktu'nun kuzeyindeki çöl topraklarını ve Hausa'nın bazı bölgelerini kapsadığı söylenmektedir. Bu bölgede belli bir dönem Soninke, Fulani, Tuareg, Songhay, Bozo, Arap ve Hausa gibi halklar bir arada yaşamışlardır. Güçlü hükümdarların iyi organize edilmiş eyalet valiliği teşkilatı ile bölgede tek vücut bir yapı inşa ettiklerine şahit olunmaktadır. İslâm, bölge halklarının çoğu tarafından benimsenen din olmasına rağmen, yabancı istilaları karşısında bölgenin merkezî birliğini sağlayacak kadar etkili bir güç değildi. Yabancı işgalleri karşısında hayatîyetini sürdüren devlet sadece Morocco olmuştur. Timbuktu'nun Morocco Paşaları, Jenne'ye kadar uzanan Gao ve Timbuktu arasındaki havzada kendi özerk yönetimlerini sürdürebilmekteydi. İşgal güçleri tarafından Songhay devleti

²Yazar, 1964 yılında Ibadan'da yapılan ve henüz yayınlanmayan "Sokoto in the Nineteenth Century With Special Reference to the Vizierate" isimli doktora tezinden yararlanmasına müsaade ettiği için, Dr.D.M.Last'a çok minnettar kalmaktadır. Bu bölüm, yazarın altıncı bölümdeki "Islam in West Africa, A.D.1000-1800" isimli yazısı karşılaştırılarak okunmalıdır. (çev.)

³Bazı Müslüman Şahsiyetler Hakkında Kısa Bir Değerlendirme: Müslümanlar arasında genellikle yaygın bir tarzda kullanılan isimler; Muhammed, Ahmed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ve Abd ile kullanılan Abdurrahman, Abdullah ve Abdülkerim gibi adlardır. Arap geleneğinde isimler, baba, dede ve büyük babadan ileri tarihlere kadar giden bir soy kütüğüne bağlılığı sembolize eder ve bunlar isimler arasında bin/oğul kavramı konularak birleştirilir. Örneğin, Muhammed İbn Ömer İbn Ali ifadesinde olduğu gibi. İbn kelimesi çalışmamızda b. şeklinde kısaltılarak yazılır, falancanın oğlu diye okunur.

Aynı zamanda kişi özel bir kabileyeye, kasabaya veya ülkeye aidiyetini ifade eden nisbesi ile bilinir. Örneğin, Kanem'li olan kişi el-Kanemi, Bekr Kabilesine mensup bulunan birisi el-Bekri, Maghile Kabilesine mensup bir kişi el-Maghili nisbeleri ile anılırlar. Bazen kişinin asıl isminin yanına unvanı/lakabı da söylenir, hatta kimi zaman sadece lakabı ile anılır. Örneğin Baba unvanı ile bilinen Ahmed Baba, Bello unvanını taşıyan Muhammed Bello, Osman b. Fûdi diye bilinen isimler dile getirilebilir. Aslında Osman b. Muhammed iken babasının unvanı ve nisbesi Fûdi olduğu için Osman b. Fûdi söylenmektedir. Osman b. Fûdi şeklinde Arapça yazılan bu ibare Hausa dilinde Usuman dan Fodio ya da kısaca Dan Fodio şeklinde yazılır ve söylenir.

Son olarak kişinin ismine manevî, dinî ve kutsal ibareler ilave edilebilir. En çok kullanılan bir örnek sunacak olursak, Kutsal beldeleri ziyaret edenlere el-Hacc unvanının kullanımını dile getirebiliriz. el-Hacc kavramı yerel lehçelerde alhaji ya da alaji şeklinde yazılmaktadır. el-Hacc Muhammed ve el-Hac Ömer şeklinde olduğu gibi. el-İmam, el-Fakih ve eş-Şeyh diğer yaygın dinî unvanlardır. Osman b. Fûdi, genellikle eş-Şeyh, Hausa lehçelerinde ise Şehu diye meşhurdur. Sudan kuşağının en batıdaki sınır boylarında eş-Şeyh kavramı.Seku adıyla da bilinir. Örneğin, Seku Toure ve Seku Ahmed gibi.

Arap isimlerinin Latince yazılması bir sorundur. Yazılış ve anlamları bakımından uygun ifadelerde bulunabilmek için, Latin alfabesinde karşılığı bulunmayan ve mahreçli harf ve ifadelerin belli yazım üslubuna göre kaydedilmesi gerekmektedir. Okuyucu bu üsluba zamanla meleke kesbetmektedir. Fakat burada anlam kaymasına yol açmamak için harflerin okunuş üslubunun öğrenilmesi gerektiğinin altını çizmemiz uygun olur. Apostrof/kesme işareti telaffuzu ifade babından Arapça'daki hemze yerine kullanılmaktadır. İngilizce kavramlarda kullanılan tire işareti de üzerinde durulması gereken küçük bir ayrıntıdır. 'Umar kelimesindeki apostrof, Afrika dilleri ve İngilizce'de rastlanmayan Arapça'daki ayn harfini ifade için kullanılır.

Fulani ve Fulbe Kavramı hakkında Kısa Bir Açıklama: Fülânîleri ve dillerini ifadelendirmek için, pek çok araştırmacının kullandığı değişik ibareler bulunmaktadır. Bu halkı betimlemek için Fülânî kelimesi Hausa'da Ba-Fillaci kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır. Kendi dillerinde kendilerine tekil tarzında Fulô, çoğul tarzında Fulbe ifadesini kullanırlar. Bu arada Fransızca ifadeyle bu kavramların Peuls ve Peulhs diye söylendiğini zikrederim. Arapça'da kendilerine çoğul tarzda Fellata denirken, tekil boyutta erkekler için Fellati, kadınlar için Fellatiyye kelimesi kullanılmaktadır. Onların konuştuğu dile Fulfulde veya Fulbe kelimesi kullanılır.

sınırları arasına katılan bölgeler, zamanla Songhay devletinden ayrılıp kendi bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Bu dönemde Songhay, Ortaçağ Batı Sudan'ının son büyük devleti idi. Osman b. Fûdî Sokoto merkezli kıyam hareketini on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında başlattığında bu devletin varlığından söz etmek mümkün değildi. Ortaçağ döneminde hayatiyetini sürdüren Batı Sudan'ın büyük devletleri dağılınca, İslâm'ın gücü de büyük ölçüde zayıfladı. Dolayısıyla, on yedinci ve on sekizinci asırlar irili ufaklı bir takım hanedanlıkların ortaya çıktığı zaman dilimidir. Bu dönemde İslâm'ın büyük bir güç olarak temayüz ettiğini söylemek mümkün değildir. Bir zamanlar İslâm'ın egemen olduğu bu bölgelerde, İslâm hukukuna aykırılığı belli olan yerel âdetler İslâmlaştırılmaya çalışılmaktaydı. Müslüman müçtehitlerin işlevsel bir hizmet yürüttüğü dönemlerde yönetici sınıf, onların karar ve hükümlerine sadakat göstermekteydi. Ancak, ismen Müslüman olan kimi idareciler, yerel törelerine bağlı kalmaya çalışarak, millî âdetlerini yerine getirme çabasıyla, kendi gelenek-görenekleriyle İslâm arasında bir çeşit sentez kurma eğilimindeydiler.

İdare tarzı açısından yeni bir İslâmî devlet kurmayı ve geleneğin ihyasını amaçlayan girişimlere, on dokuzuncu yüzyılın üç büyük direniş hareketini örnek verebiliriz. Bu hareketlere değinirken, Seku Ahmedu ve el-Hac Ömer'e nazaran Osman b. Fûdî'ye daha fazla yer vereceğiz. Çünkü hâlen tazeliğini koruyan Osman b. Fûdî hareketi, günümüz Kuzey Nijerya Emirliği ile yerel yöneticilerin kendi varlıklarını borçlu hissettikleri bir harekettir. Bununla birlikte, bu bölümde direniş hareketleri hakkında ortaya konulan yaklaşımlara da dikkat çekmek gerekir. Nitekim bu hareketler hakkında bir dizi çalışma başlatılmış, ancak Arapça yazılı belge, yazma ve eserlerin çoğu henüz yeterince tetkik edilmemiştir. Şükür ki, bu hareketleri araştırmaya koyulan bir grup araştırmacı arkadaşımız bulunmaktadır. Bu çalışmaların birkaç yıl içerisinde tamamlanmasıyla on dokuzuncu yüzyıl İslâmî hareketlerine yönelik bakış tarzımız değişecektir.

On dokuzuncu yüzyıl Batı Afrikası'nda cihadın nasıl anlaşılıp uygulandığına geçmeden, öncelikle İslâm dininde cihadın ne anlama geldiğini izah etmemiz gerekir. Cihad, Kur'ân-ı Kerim tarafından emredilen, sünnet ve hadislerle tavsiye edilen dinî bir görevdir. Bununla birlikte cihad, namaz, oruç, hac ve diğer ferdî görevlerden farklı olarak İslâm toplumunun geneline yönelik sosyal bir görevdir. İslâm toplumunda bazı zümrelerin yerine getirmesiyle geriye kalanlardan yükümlülüğün kalktığı farz-ı kifaye türünden bir vecibedir.

İslâm hukukçuları dünyayı, İslâmî yönetimin egemen olduğu diyar anlamına dâru'l-İslâm ve İslâmî yönetimin egemen olmadığı diyar anlamına dâru'l-Harb diye iki kısma ayırmışlardır. İslâm'ı kabul etmeleri için inanmayanları dine davet her müslümanın vazifesidir. İslâm davetini kabul ederlerse, o zaman, bu kişiler İslâm toplumunun bir üyesi olur ve yaşadıkları bölge dâru'l-İslâm'ın bir parçası hâline gelir. İslâm dinine girmeyi reddederlerse, onlara karşı savaş ilan edilir. Eğer savaşta mağlup olurlarsa, esir edilenler köle konumunda değerlendirilir, sermaye ve servetleri İslâm devleti hazinesine katılmak üzere ganimet olarak kullanılır. Fethedilen bölgein halklarının eski dinlerini yaşamalarına müsaade edilir. Fakat onlar gayr-i müslim kitleler statüsünde görülürler. Emniyet ve güvenliklerinin sağlanması, askerlik

hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında her bireyden haraç, topraklarından ise cizye alınır.

Kısaca cihad, kendilerini müslüman olarak tanımlayanlardan, dinin bekası için kafirlere karşı yürütmeleri istenilen bir eylemdir. Aslında konu oldukça açıktır. Fakat İslâm tarihinin başlangıcında daha bir asır bile geçmeden, kendilerinin katı prensiplerini kabul etmeyen zümreleri dinsizler kategorisine koyan aşırı dinci gruplarla müslüman camia arasında bir takım tartışma ve uzlaşmazlıklar baş gösterdi⁴.

Müslüman olsun veya olmasın bu anlayış doğrultusunda insanların aynı kategoriye konulması, on dokuzuncu yüzyıl cihad hareketlerinin dinî düşüncelerinde yer alan temel unsurdur. Böylesi yaklaşımlar, direniş hareketlerini fundamentalist eylemler şeklinde yorumlamamıza yol açmaktadır.

I. Osman b. Fûdî ve Fülânî Hareketi

On sekizinci yüzyılın yarısına kadar, Zamfara, yüzyılın erken dönemlerinde Kebbi idaresi yerine kurulan Rima, rejiminin idare merkeziydi. Bununla birlikte Zamfara, yükselişini sürdüren Gobir saltanatının etkisini hissetmeye başladı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Gobir, Birnin Zamfara'yı işgal etti ve Zamfara'nın yirmi beş mil kadar aşağısındaki Alkalawa'yı kendisine başkent yaptı. Fakat on sekizinci yüzyılın sonuna doğru Gobir zayıflamaya başladı. Nafata'nın saltanatı döneminde (1796-1802) kargaşa baş gösterdi. Zamfara isyanlara sahne olurken, Katsina istilaya maruz kalmakta, Kebbi'nin bağlılığı ise belirsiz bir yapı arz etmekteydi.

Kuzey-batı Hausa bölgesinde, Senegal'in Futa Toro bölgesinden uzun yıllar boyunca göç eden büyük Fülânî grupları bulunmaktadır. Göçmenlerin çoğunluğu şehir ve kasabalara yerleşip Hausa halkları ile evlilik gerçekleştirirken, diğerleri yarı göçebe bir yaşam sürdürdüler. Her iki zümrenin ana çoğunluğunu Müslüman kitleler oluşturmaktaydı. Özellikle hayvancılıkla geçimlerini sağlayan göçebelerin çoğu Müslüman değildiler. Fülânîlerin iki ana grubundan birisi, Birnin Kebbi'nin doğusunda yer edinirken, ikincisi, Birnin Konğı'de bulunmaktadır. İki grup arasında iki ayrı Fülânî dil grubu daha bulunmaktadır. Bunlar Fülânîlerin kuzeni sayılan Arap ırkından gelme Toronkawa⁵ ile Mandingo ırkından gelen Sullebawa zümreleridir.

Toronkawa kitlelerine mensup bulunan Usuman dan Fodio'nun⁶ soyu muhtemelen on beşinci yüzyılda Futa Toro'dan göç eden Musa Jokolo'ya dayanmaktadır. Genellikle Şehu⁷ diye anılan dan Fodio'nun ataları, aslında Konni'de yerleşmişlerdi. On sekizinci yüzyılın başlarında Maratta'ya taşındılar. Osman b. Fûdî'nin 1754'teki doğumundan kısa bir süre sonra günümüz Wurno şehrinin kuzeyinde ve ırmağın karşı yakasında yer alan Degel'e taşındılar. Toronkawa güçlü bir İslâmî çevredir. Çoğu müntesipleri entelektüel zümrelerden teşekkül etmekte, eğitimci ve tebliğci kişilerden oluşmaktaydı. Tebliğci bir kabile yapısına sahipti dersek

⁴Örneğin, zina etmek, içki içmek gibi büyük günahları irtikap edenleri dinden çıkmakla suçlayan hariciler, bu düşünceyi paylaşmayan erken dönem İslam toplumunun genelini dinsizlikle itham etmişlerdir.

⁵Toronkawa bir Hausa zümresidir. Fülânîler aynı zamanda Torodbe adıyla da anılırlar.

⁶Usuman dan Fodio ismi Hausa dilindeki söyleniş tarzıdır. Arapça ibareyle ismi genellikle Osman b. Fûdî tarzında kullanılmaktadır.

⁷Hausa dilinde kullanılan Shehu ifadesi, Arapça'da lider, önder anlamına gelen şeyh kelimesinin karşılığıdır. Sudan batı istikametindeki sınır boylarına doğru gidildikçe Shehu ibaresi Seku ismiyle değişikliğe uğrar.

yanılmış olmayız. Bizzat Şehu'nun kendisi aile üyelerinin bir çoğu gibi çok karizmatik bir yapıya sahipti. İslâm toplumlarının ortak eğitim dalları olarak görülen İslâm hukuku, kelim, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı sahâlarında derin bir araştırma faaliyetine girişti.

Hausa Müslümanları iki grup hâlinde mütalaa edilebilir. Bunlar şehir halkları ile taşrada yaşayan göçebe veya yarı göçebe kitlelerdir. Büyük oranda Hausalılarla yerleşik Hausa Fülânîlerinden oluşan birinci grup yerleşik törelerine sıkı bir tarzda bağlı idiler. Buna rağmen, günlük hayatlarında çok sayıda gayr-i İslâmî uygulamalara rastlanmaktaydı. Temel özellikleri, siyasî sisteme talip olmaları, idarî yönetimi ellerinde bulundurmaya çalışmalarıydı. Çoğunlukla Fülânî ve Tuareglerden teşekkül eden ikinci grup ise özerk bir yaşam sürmekte, şehir merkezlerinden kopuk bir bünye teşkil etmekteydiler. Özellikle Fülânî kitleler geçmişteki putperest kültür ve geleneklerinden sıyrılıp, İslâm'ı bir ölkü ve dava dini olarak benimsemekteydiler. Son olarak iki grubun direnişe katılımlarını ele almamız gerekmektedir. Gobir devletine karşı başlatılan silahlı mücadele dönemi ile Sokoto devletinin kuruluş aşamasında farklı kesimlerin ortak hareket ettikleri, hareket önderleri ile halkın direnişe birlikte katıldıkları bir gerçektir. Şu bir vaki'dir ki, Şehu'nun bizzat kendisi ehl-i sünnet ve'l-cemaat anlayışı doğrultusunda tüm sosyal tabakanın intizam kazanması, İslâmî devlet yönetiminin benimsenmesi, İslâmî hayatın islah ve ihya edilmesi gibi ideallerinin gerçekleşmesinde son derece samimi ve içten davranan bir liderdi. Sokoto direnişinin başarısını algılayabilmek için Şehu'yu yakından tanımamız ve Sudan'da İslamlaştırma girişimlerinin nasıl bir seyir izlediğinden bahsetmemiz gerekmektedir.

Şehu çocukluk yıllarında babası ve amcalarının huzurunda İslâmî ilimlerde ilk tahsilini gerçekleştirdi. Öğrenim hayatı devam ederken, 1774-5 yılında, yani yirmili yaşlarda Degel'de vaaz ve irşada başladı. Öncelikle Kebbi'den başlayarak beş yıl Zamfara'da müderrislik ve tebliğcilik faaliyetinde bulunarak irşad turlarını sürdürmeye çalıştı. 1780'li yıllarda bürokrasi zümresi ile yakın temas kurdu ve İslâmî düşüncüyü ve hayatı tanıtmak için Gobir Sultanı Bawa'yı ziyaret etti. Bu durum onun halk arasındaki prestijini artırdı. Fakat o, istediği gibi hareket edebilme ve konuşabilme özgürlüğünün elinden alınacağı kaygısı ile siyâsî hegemonyanın boyunduruğu altına girmeye razı olmadı.

1780'li yılların sonlarından itibaren Şehu, güçlü bir taraftar kitlesi kazandı ve siyasî elit tabaka ile ilişkilerinde zorlu anlar yaşadı. 1788-9 yılında Gobir sultanı kendisini öldürmeye yeltendi fakat bunda muvaffak olamadı. Şehu idarî zümreyle yakınlaşmanın bir yolunu ararken, Bawa'nın saygısını kazanıp bir takım fırsatlar yakaladı. Örneğin, artık özgürce konuşabileceğinin güvencesi ve kendi toplantılarına katılanların baskıya maruz kalmayacağını teminatı verilmekteydi. Bu dönemde Şehu'nun cihad hareketini başlatıp başlatmayacağı zihninde net değildi. Bununla birlikte vaazlarını sürdürmeye, manevî otorite ve mürşitliğini kabul eden, vaazlarından etkilenen ve cemaati olarak bilinen taraftarlarının sayısını artırmaya devam etti. Şehu vaazlarında sadece mürit ve taraftar kazanmamakta, aynı zamanda Degel'de ikamet eden ve çalışmalarını sürdüren bilim adamları da yetiştirmekteydi. Yine o, Hausa ve Fülânî dillerinde söylediği şiirleri, Arapça olarak kaleme aldığı risale ve eserleri ile de oldukça geniş çevrelere öğretilerini yayma fırsatını bulmaktaydı.

Bilge ve eğitimci olmasının yanında Şehu, on ikinci yüzyıl Bağdat velilerinden Abdulkadir Geylânî'ye nispet edilen Kâdiriyye tarikatına mensup bir sûfidir. Kırk yaşında iken⁸ "Hakikatin yalın kılıcını" kuşandığını ilan etti. Vaaz ve irşadına başladığı 1795 yılında beri Peygamberî sünnete uygun olarak cihada hazırlık safhasını yürütmekteydi.

1796 yılında yönetim sorumluluğunu üstlenen yeni Gobir sultanı Nafata, Şehu'nun otoritesini zayıflatıp cemaatinin çalışmalarına engel olmak istedi. Böylece belirmeye başlayan potansiyel bir tehlikenin önünü almaya çalışıyordu. İslâmlaşma faaliyetlerinin önünü alabilmek, gayr-i müslim kitlelerin İslâm'a girmelerini engellemek için, her kesime fikrî özgürlük tanırken, Dan Fodio ve cemaatinin faaliyetlerini yasakladı. Bunun sonucu olarak erkeklerin sarıkla dolaşmalarını, kadınların başörtüsü kullanmalarını yasakladı. Bu son yasak, hiç şüphesiz cemaatin psikolojisini çökertmeyi hedeflemekteydi. Çünkü sarık sarmayı ve tesettür kıyafetine bürünmeyi dinî bir yükümlülük olarak kabul eden cemaat üyeleri, toplumun diğer kesimlerinden kolaylıkla ayırt edilebilmekte ve onların bariz bir vasfı sayılan tesettür kıyafetinin cemaati sembolize ettiği düşünölmekteydi.

Tüm bu yıldırma politikalarına rağmen, on dokuzuncu yüzyılın başlarında, Şehu'nun gücü büyük bir boyuta ulaştı. Çünkü bu dönemde Şehu, Gobir, Zamfara ve Kebbi'den gelen ve zor zamanlarında kendisine destek vermeye can atan samimi taraftar kitlelerine sahip bulunmaktaydı. Karizmasının zirvede bulunduğu 1804 yılında Şehu'ya ve onun vazgeçilmez sayılan fikirlerine ileri düzeydeki bağlılık bunun bir göstergesiydi.

1802 yılında Nafata'nın yerine iktidar koltuğuna oturan oğlu Yunfa, cemaate karşı çok daha sert bir tutum sergileyerek ciddi bir strateji izlemeye çalıştı. 1804 yılında Şehu'nun halifesi Abdüsselam'la mücadeleye girişti, ona ve bağlılarına saldırıda bulundu. Abdüsselam'a destek olmak için Şehu cemaati üyeleri yardıma geldi ve Yunfa onlara karşı misillemede bulundu. Bu arada Yunfa istenmeyen olayların zuhur etmemesi için Şehu ve ailesinin Degel'i terk etmesi talebinde bulundu. Şehu bu talebi reddetti, ancak yine de müritlerinden Gobir topraklarını terk edip Gobir idaresine bağlı olmayan Gudu'ya hicret etmelerini istedi.

Hicret⁹ anlamında kullanılan göç olgusu, son derece önemli bir olaydır. Çünkü hicret, düşmana karşı bilenmeyi sağlamaktadır. Bu durum bizi, cihadın arkasındaki temel gerçekleri ve Şehu'nun üzerinde durduğu temel İslâmî anlayışı görmeye sevk etmektedir. Şehu'nun hakkında konuştuğu ve çok sayıda risale ve kitap kaleme aldığı bu anlayışın aslı şudur: Bir Müslüman dâru'l-Harbde isteyerek oturmalıdır. Eğer buradaki ikameti sırasında herhangi bir baskıya maruz kalırsa, o zaman onun oradan dâru'l-İslâm'a hicret etmesi gerekir. Dâru'l-İslâm'da oturan Müslümanlar dâru'l-harbdeki küfür ehline karşı gerçekleştirilen direnişe katılmak zorundadır. Gerçekte İslâm'a inanmadıkları hâlde müslüman zümreden gözüköenlerle şer'î hukuku benimsemedikleri hâlde müslümanlık iddiasında bulunanlara dikkat edilmesi gerekir. Düşman zümrelerince baskı ve zulme maruz kalan diğer

⁸ Kırk yaşı Müslümanlar tarafından tasavvufî kemâlât yaşı olarak tanınır. Çünkü Hz.Muhammed'in Kur'an vahyini ilk aldığı bu yaşta gerçekleşmiştir.

⁹ Şehu tarafından hicret kavramının kullanılması son derece önemlidir. Zira bu terim Peygamberî bir tutumu çağrıştırmaktadır. Konu hakkında altıncı bölümün giriş kısmına bakınız.

müslümanların imdadına koşulması ve onların sesine kulak verilmesi aciliyeti haiz bir durumdur. Aslında bu fikirler, ne Batı Sudan'da ne de İslâm dünyasında yenidir. Örneğin, on beşinci yüzyılın son dönemlerinde yaşamış bulunan meşhur alim ve mürşit el-Maghîlî 1500 yılında Gao'lu Askia el-Hac Muhammed tarafından kendisine yöneltilen sorulara cevap tarzında bu fikirleri dile getirmiştir. İslâm hukuku sahasında ileri düzeyde öğrenim gören Şehu, Sudan kaynakları tarafından otorite kabul edilen el-Maghîlî'nin eserlerini ciddi bir tarzda tetkik etmiştir.

İnanan zümrelerin daha fazla açılım beklediği bu konu on dokuzuncu yüzyıl erken dönemlerinin Hausası'nda kolaylıkla hâlledilebilecek bir durum değildir. Örneğin, cihad Bornu sahâlarına kadar dayandığında, el-Kanemî ile gerçekleşen sonuçsuz ve amansız tartışmalar dikkatleri bu noktaya çekmekteydi. Büyük günah işleyen kişilerin kafir sayılacakları şeklindeki aşırı görüş, Şehu'nun şeyhi Cibril b. Ömer tarafından Hausa topraklarında yayılmaktaydı. Bununla birlikte daha toleranslı bir kişiliğe sahip bulunan Şehu, Cibril'in bu düşüncesini benimsememekteydi. Şehu üç noktadan Gobir devletinin dinsizliğini tartışma konusu yaptı:

1. İcraat ve uygulamaları ile devlet başkanları kendilerini İslâm dışı bir mecraya sürüklemektedirler. Zira, bir bölgenin dâru'l-İslâm veya dâru'l-Harb olması, devlet idarecilerinin dinî inançlarına göre değerlendirilir.

2. Gobir sultanının küfürle itham edilmesinin sebebi, onların bir takım kaya ve ağaçlara kutsiyet izafe etmeleri, büyücü ve sihirbazlara inanmaları, hukuksuz vergi toplamaları ve kadınların tesettür giyimini yasaklamaları gibi bir takım İslâm dışı uygulamalarıdır.

3. Müslümanlara baskı ve zulüm uygulayan, onlara saldırı düzenleyen bir hükümdarın Müslüman sayılması düşünülemez.

Tüm Şehu cemaati üyelerini ilgilendiren bu hicret daveti ile ülkenin her yöresindeki cemaat mensupları onunla birlikte hicret ettiler. Gobir sultanları ile cemaat arasında on beş yıldır devam eden soğuk savaş, kendisini pagan zümrelere yakın gören Yunfa'nın saldırıları ile bariz bir şekilde düşmanlığa yol açtı. Burada küçük bir ayrıntıyı belirtmemiz gerekmektedir. Şehu taraftarları içtenlikle rakiplerinin inançsız olduklarına inanmaktaydılar. Şehu'nun konu hakkında kaleme aldığı eserleri ve dile getirdiği söylemleri son derece etkili olmaktadır.

Hicretten sonraki ilk bir kaç ay içerisinde bir sessizlik ve sükunet vardı. Askerî hareketin başlamasıyla Matankari ve Konni Şehu güçlerinin eline geçti. 1804 yılının Haziran ayında Gobir güçleri ile gerçekleşen ilk buluşma Tabkin Kwotto'da yaşandı. Tabkin Kwotto, Gudu'nun güney batı istikametinde yirmi mil kadar uzaktadır. Yüzlerce kişilik süvari birlikleri ile Gobir ordusu bariz bir tarzda üstün konumda bulunmaktaydı. Fakat Fülânî ordusu davalarına sadık ve moral bakımından yüksek askerlerden teşekkül etmekteydi. Bu özellikleri ile Gobir ordusuna göz açtırmayan Şehu taraftarları savaşı kazanırken, Yunfa ordusu hezimete uğradı. Bu zafer, Şehu'nun gücüne güç katmıştır. Günümüz Sullebawa halkı Şehu tarafına geçerken Kebbi Fülânîleri de aktif bir biçimde kendisinin müttefiki oldular. Bu andan itibaren Şehu davası Fülânî ismi ile özdeş hâle gelmeye başladı. Özellikle köylüleri kendi taraflarına çekmek suretiyle bazı Hausa kitlelerinin desteğini kazandı. Savaşın seyri bir anda değişikliğe uğradı. İlk etapta Şehu ordusu dindar ve entelektüel isimlerle kendi cemaatinden teşekkül etmekteydi. O dönemden itibaren ordu güçleri

arasına girmeye başlayan Fülânî köylüleri, Şehu'nun uğruna yola koyulduğu davadan son derece uzak kimselerdi. Çünkü onlar savaşa servetlerine güç katmak ve ganimet arzusuyla katılmaktaydılar. Zamanla işin vehametini gören Şehu, bu kitleleri kontrol altında tutmanın ve onları kendi bildikleri doğrultuda hareket etmekten engellemenin artık gittikçe zorlaştığını görmekteydi. Örneğin, İslâm hukukuna göre ganimetlerin hükmünü ve onların nasıl dağıtılacağı gibi konuları içeren kitap ve risaleler yazarak kendi görüş ve tutumlarını sergilemeye ve kitleleri bilinçlendirmeye çalıştı.

1804-5 yılı yazının başlarında Şehu kuvvetleri Gobir devletinin başkenti Alkalawa yakınlarındaki kırsal yörelere kadar ilerlediler. Tuarek güçleri ile desteklenen Gobir kuvvetleri, Aralık 1804 tarihinde Tsuntsua'da karşı atağa geçti ve Şehu'yu mağlup edip en az iki bin müridini katletti. Bununla beraber Şehu ordusu dağılmadı, gıda desteği almak, kendilerini daha güvenli bir ortamda hissedebilmek ve yenilginin rövanşını alabilmek için 1805 yılının başlarında Zamfara bölgesine çekildi. Kamp kurdukları Sabon Gari'den Kebbi üzerine Şehu'nun kardeşi Abdullah ile ordu kumandanı Ali Jedo öncülüğünde başarılı bir sefer başlatıldılar. Şehu'nun oğlu Muhammed Bello ise Gobir'e karşı düzenlenen askerî güç operasyonunun komutasını uhdesinde bulundurmaktaydı. Nisan 1805 tarihinde Kebbi'nin düşmesi ve Kebbawa'nın ele geçirilmesi, Eylül 1805'te Gwandu'ya kadar ilerlenmesine yol açtı. Burası daha sonra direniş hareketinin koordine merkezi hâline gelmiştir.

1805-6 yılı yaz sezonunda, Zamfara, Daura, Kano ve Katsina'lı Müslüman liderlerle yakın temasa geçen Muhammed Bello, onlarla çeşitli toplantılar düzenledi. Muhammed Bello ile yakın diyalog içerisinde bulunan bu liderler, Şehu'ya bağlılık ve sadakat yemini ettiler. Geniş taraftar desteği edinen Şehu güçleri, Gwandu'yu üs edinip Yauri, Borgu, Dendi ve Bauchi'ye yönelik askerî seferler düzenlemeye devam ettiler. 1805 yılı Ekim ayında Gobir'in başkenti Alkalawa'ya yönelik büyük bir askerî çıkarma gerçekleştirildi. Gwandu'dan Alkalawa üzerine Muhammed Bello ve Ali Jedo komutasında bir ordu gönderilirken, diğer bir askerî güç Zamfara'dan hareket etmekte ve üçüncü bir birlik ise Katsina'nın ilk Emiri Ömer Dallaji komutasında Katsina'dan yola çıkmaktaydı. Etrafı surlarla çevrili bulunan Alkalawa şehri Ekim 1808 tarihinde Şehu'nun birlikleri tarafından fethedildi ve Gobir Sultanı bu savaşta öldürüldü. Alkalawa'nın düşmesi cihad hareketinin askerî başarılarında bir dönüm noktasıdır. Şehu karşısındaki direnç, gelen zafer haberleriyle hızla ortadan kaldırılmaktaydı.

Hausa'da savaşın ilk safhası başarı ile tamamlanınca Bornu istikametinde fetih hareketleri sürdürüldü. Yerli Fülânî müslüman gruplar yer yer Gombe ve Bauchi putperest zümreleri ile çatışmaya girişmekteydiler. Onlarla Bornu yöneticileri arasında pek çok çatışma görülmekteydi. Bornu'nun batı sınırlarındaki Hadejia'da Bi Abdur ile Gombe'de Buba Yero isimli iki lider vardı. Fülânîler bu liderleri buldukları yerleri terketmeye zorladılar. Katsina, Kano ve Daura sultanları Bornu hükümdarı Mai'ye başvurarak Şehu karşısında kendilerine destek vermesini istedikleri zaman, Mai onlara gerekli desteği verip askerî birlikler gönderdi. Fakat bu güçler, Şehu ordu kumandanı Ardo Lerlima tarafından kuşatılıp bozguna uğratıldı. Dolayısıyla, onlar da topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Bu anın öncesinde, cihad önderleri ile Bornu halkı arasında herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değildi. Sokoto liderleri tarafından düzenlenen herhangi bir askerî sefer yoktu ama sürekli Bornu'nun iç

işlerine müdahâle etmekteydiler. Mai, Sokoto direnişini sorgulayan, savaşın gerekçesini tenkil eden bir mektup yazdı. Cevabî mektubunda Muhammed Bello kendisine, Şehu'nun İslâm orduları karşısında Hausa sultanları gibi inançsız güçleri niçin desteklediğini sormaktaydı. Bello ile mektuplaşan Bornu'lu Müslüman Fülânî liderler, Bornu Müslümanları arasında cereyan eden gayr-i İslâmî uygulamalardan şikayetçiydiler. Bello ile o dönemin seçkin alimlerinden sayılan el-Kanemî arasında bitmek bilmeyen ve sonuç alınamayan mektuplaşma serüveni yaşanmaktaydı. Yazılarında Bello, Bornu halkını putperest zümre olarak nitelemekteydi. Çünkü Bornu topraklarında gayr-i İslâmî âdetlere müsamaha gösterilmekteydi. el-Kanemî, büyük bir başarı ile bu suçlamalar karşısında devletini ayakta tutmaya çalışmaktaydı¹⁰. Bazı Hausa devlet yöneticilerinin tepkisini çekmemek için Bello, Bornu'nun pagan olduğu şeklindeki ithamlarından vazgeçmek zorunda kaldı. el-Kanemî, onun bu suçlamalarına karşı ayrıntılı cevap vermeyi gereksiz saymaktaydı. Uzun süre sonuç alınamayacak askerî seferberin düzenlendiği savaşlar dönemi başladı. Bornu'nun başkenti Birnin N'gazaragamu üç kez kuşatılırken, her defasında da tekrar el-Kanemî güçlerinin eline geçti. Bitmek tükenmek bilmeyen tüm askerî çıkarmalar sonunda meyvesini vermeye başladı ve 1810 yılından sonra Bornu'nun Sokoto'ya bağlanması için önemli adımlar atıldı.

1809 yılında Sokoto'nun 20 mil güneyinde yer alan Sifawa'ya taşınan Şehu, 1812 yılında kurulmakta olan devletin idaresini kardeşi Abdullah ile oğlu Muhammed Bello arasında paylaştırdı. Zamfara, Katsina, Kano, Daura, Bauchi ve Katagum şehirlerini içerisine alan bölge, bizzat Şehu tarafından 1809 yılında kurulan Sokoto devletine bağlı bulunmaktaydı. Diğer yandan Nupe, Deñdi, Borgu, Ilorin ve Liptako şehirlerini içerisine alan bölge ise Sifawa'ya iki mil uzaklıkta bulunan ve kardeşi Abdullah'ın başkanlığını yürüttüğü Bodinga'ya bağlı durumdaydı. 1817 yılındaki Şehu'nun ölümünden sonra Abdullah eyaletin merkezini Bodinga'dan Gwandu'ya nakletti.

Şehu'nun kendisi aktif bir şekilde askerî fetih hareketleri düzenlememiştir. Direniş başladığında elli yaşında bulunan Şehu, sultan veya komutan kimliğinden çok bilim adamı ve müderris unvanına sahip biriydi. Dışarıdan bakıldığında geniş toprak sahalarını idaresi altında tutan müslüman lider anlamında emiru'l-mu'minin unvanı ile anılmaktaydı. Emiru'l-mu'minin unvanına sahip kişi olarak kendisi eyaletlerde nasıl bir yönetim gerçekleştirileceği, İslâm şeriatının ciddi bir tarzda nasıl hayata geçirileceği ve cihadın ne tür bir seyir izlemesi gerektiği konularında siyasî temsilcileri ile ordu komutanlarına nasihat ve tavsiyede bulunan, görüşlerine itibar edilen bilge kişi konumundaydı. O çoğu zaman, İslâmî ideallere bağlı ve asr-ı saadet dönemi müslümanlığının tekrar ihyası için çalışan selefi bir şahsiyet olarak görülmekteydi. Ancak burada onun geleneğe sadık kalırken İslâm toplumunun gelişimini göz ardı ettiği gibi yanlış bir anlam çıkarılmamalıdır. O, Peygamber (s.) ve hulefa-i raşidinin söylem ve icraatlarını kendisi için temel itihaz ederken diğer yandan daha sonraki içtihadî hükümler ve yaklaşımlardan kendisini hâlî kullandırmaktaydı. Peygamber (s.)'in vefatından sonraki yüzyıllar boyunca kâleme alınan fikhî eserlerde ne tür bir adli

¹⁰ 291. Sayfadaki on altıncı bölüme bakınız. el-Kanemî'nin cevabî mektuplarındaki açık ifadeleri burada gösterilmektedir. (çev.)

sistemin öngörüldüğü, vergi sisteminin nasıl gerçekleştirildiği, ticaret hukukunun nasıl bir zemine oturtulduğu, hazinenin nasıl bir işlev gördüğü gibi konularda geleneğin uygulamalarına da müracaat etmekteydi. O tarihî süreç içerisinde dinin temel esaslarını ikame etmeye çalışan İslâm devletinin geçirdiği evrimi ve gerçekleştirdiği gelişimi reddetmeyen, yani siyasî geleneği temsil eden bir siyasetçi ve meşayihın hâl tercümelerine riayet eden, belli tarikat silsilelerine intisabı bulunan tasavvufî bir şahsiyetti.

Yeni devletin yönetim sistemi, kendine özgü bir yapı sergilemekteydi. Belli coğrafi alanlara askerî seferler düzenlendiği zaman, ordu komutanlarına Şehu tarafından devletin adını sembolize edecek sancaklar verilmekteydi. Kendilerine sancak verilen komutanlar askerî seferlerini başarıyla tamamlayıp, fethettikleri bölgede özerk bir eyalet teşekkül ettirmeyi başardıkları zaman, kendilerini ispatlamakta ve birer emir ya da komutan nazarı ile bakılmaktaydı. Kimi zaman bazı yerel müslüman liderler, Şehu'nun maddî ve manevî otoritesini benimsemek, ondan bir sancak almak ve onun namına kendi bölgelerinde cihadın sürdürülmesi iznini edinebilmek için Sokoto'ya gelmekteydiler. Bauchi'li Yakup dışındaki tüm sancaklarlar Fülânilerdendi. Aslında bu, şaşırılacak bir durum değildir. Zira direnişin temel askerî gücü, Konni ve Kebbili Fülânî liderlerle büyük direniş güçlerini seferber eden Alibawa ve Sullebawa liderlerinin komutasında sürdürülmekteydi. Şehu'nun vefatından sonra yerine halife olarak geçen oğlu Muhammed Bello'nun 1817 yılında yönetimi üstlenmesinden sonra cihat tarihi, Sokoto merkezî yönetiminin devamından çok, yerel ve bireysel Emirlikler tarihi şeklinde devam etmekteydi. Sokoto merkezî konumunu korumakla birlikte, çoğu Emirlikler Sokoto Sultanının manevî otoritesini benimseyen, vergisini ödeyen yarı bağımsız güçler konumundaydı.

II. Seku Ahmedu ve Masina Hareketi

Nijer'in güney sınırında bulunan ve Timbuktu'ya kadar uzanan Masina bölgesi bazı Nijer halklarının yaşadığı diyardı. On dokuzuncu yüzyıl başlarında bölgede Fülânî ve Soninke gibi Müslüman, Bambara, Bozo ve bazı köylü Fülânîler gibi putperest halklar yaşamaktaydı. Bölge, müslümanlarla gayr-i müslimlerin bir arada yaşadığı bir bölge olmasından dolayı, kargaşa ve huzursuzluğun eksik olmadığı bir yerd. Masina'nın siyasî erki, Fülânî Dyalo kabilesine aitti. Fülânî Dyaloları, Seku Ahmedu'nun da mensup olduğu Sangare liderlerini kendilerine rakip görmekteydi.

1775 yılında dünyaya gelen Seku Ahmedu geleneksel dinî eğitim almış ve hayatının erken dönemlerinde seyahatlerde bulunmuştur. Dan Fodio'nun cihadını ilan ettiği 1805 yılında Hausa'da bulunan Seku Ahmedu, kendi bölgesinin İslâmî hareket önderlerine tepkisel bir tutum sergilemeye başladı ve sonunda kendi cihadını ilan etti. Dönerken Jenne yakınındaki küçük bir kasabaya yerleşti. Fakat 1591 yılında Songhay devletinin varlığına son veren Faslı bir sülalenin soyundan gelen siyasîlerin lideri Arma tarafından burayı terketmeye zorlandı. Sebera'ya yerleşen Seku Ahmedu, dan Fodio'nun Degel'de yaptığı gibi etrafını çevreleyen samimi mürit ve öğrenci kitlesine müderrislik yapmaya koyuldu. Öğrencilerinden biri, Masina hükümdarı Ardo'nun oğlunu öldürdü. Ardo cinayetin intikamını almak için harekete geçti. Bu amaçla kendi otoritesine bağlı bulunan Segu Sultanı Bambara'yı, katilin

hocası Seku Ahmedu'ya karşı kendisine yardıma çağırıldı. Müslüman bir hükümdarın müslüman bir şahsa karşı putperest hükümdardan yardım talebinde bulunması nedeniyle, Masina hükümdarı Argo, Ahmedu Seku tarafından pagan ilan edildi. Bu durum gerilimin daha da artmasına yol açtı. Böylesi bir tutum, Häusa hükümdarlarından yardım talebinde bulunan el-Kanemi'ye karşı dan Fodio'nun yaklaşımını çağırıştırılmaktadır.

Seku Ahmedu, 1817 yılında iki temsilcisini Sokoto'ya gönderdi. Ertesi yıl bunlar, Masina'da cihad hareketini başlatma yetkisini içeren mektup ve sancaklarla döndü. Daha sonra Seku Ahmedu, kendi adına savaş ilanında bulundu. Edindiği manevî destekle her geçen gün kendini kabul ettirmeyi başardı ve Sokoto hakimiyetinden özerk bir konumda bulunmaya çaba sarfetti. Manevî nüfuzunu benimseyen kitleler her geçen gün çoğalmaktaydı. Uzun zamandır İslâm kenti konumunda bulunan Jenne şehrinin yönetimini üstlenmeleri için gönderdiği temsilciler, Arma tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Seku Ahmedu, şehri kuşatıp ele geçirdi. 1819 yılında Hamdallahi'yi, tesis ettiği yeni devletin başkenti yaptı. Vefat ettiği 1844 senesine kadar, Jenne ve Timbuktu arasındaki nehir havzasını ve doğu batı istikametindeki geniş sahâları içerisine alan bir devlet kurdu.

Seku Ahmedu devletinin başarısı, Sudan devletleri standardına göre geniş topraklı ya da el-Hac Ömer tarafından varlığına son verildiği 1862 tarihine kadarki uzun soluklu hayatietinden kaynaklanmamaktadır. Devletin aslı özelliği, iyi organize edilmiş bir siyasî teşkilata sahip olması ve siyasî süreç içerisinde İslâmî esaslara sıkı bir şekilde riayet etmesidir. Benimsenen İslâmî anlayış, coşkulu bir atmosferin oluşmasına yol açtı. Ortaya çıkan manevî dinamizm daha sonra gerçekleşen ve daha yaygın bir konum arz eden el-Hac Ömer direnişine zemin hazırlamıştır. Devletin hukukî, anayasal, kanunî ve siyasî kararları, ulemadan kırk kişinin, siyasilerden altmış kişinin içerisinde yer aldığı Büyük Meclis tarafından alınmaktaydı¹¹. Meclis'in üstünde üç kişiden oluşan bir özel kurul daha bulunmaktaydı. Bu kurulun üyeleri ise Seku Ahmedu ile Büyük Meclis'ten seçilen iki kişidir. Meclis üyelerinin yaşı, tasavvufi açıdan kemâlât yaşı olarak kabul edilen kırk ve üzeridir. Meclis içerisinde herhangi bir anlaşmazlık vuku bulduğunda, altmış kişilik Danışma Kurulu üyeleri arasından rasgele kırk kişi seçilir ve onların kararına başvurulur. Çünkü onların kanaati son karardır. Onların üstünde herhangi bir karar mercii bulunmamaktadır. Fakat onların verecekleri kanaat de şer'î esaslara aykırı olamaz. Seku'nun yetkileri arasında; her bir eyalet için birer kadı ve emir atanması, devlet hazinesinin teşekkül ve muhafazası, öşür, ganimet, ceza-i müeyyideler, istimlak ve kamu malları ile toplanılan vergilerin sürdürülmesi gibi konular bulunmaktadır.

Vefatından önce oğlu Ahmedu'yu kendi yerine halife olarak atadı. Oğlu Ahmedu da 1852 yılında gerçekleşen vefatına kadar Masina devletinin başkanlığını yürüttü. Ahmedu ise kendisinden sonra oğlunu halife olarak atadı, fakat onun saltanatı döneminde Büyük Fatih el-Hacc Ömer siyasî hayatına son verdi. III.Ahmed, Segu Bamabara'sı ve Kunta Arapları ile ittifak kurmasına rağmen, 1862 yılında Hamdallahi'ye giren el-Hac Ömer tarafından mağlup edildi ve ölüme mahkum oldu.

¹¹ Büyük Meclis'e genellikle Arapça'daki din kavramından gelen diina adı verilmektedir.

III. el-Hac Ömer ve Tekrür Hareketi

Seku Ahmedu devletinin varlığına son veren el-Hac Ömer, Mekke'ye gerçekleştirdiği hac ziyaretinden sonra batı istikametine doğru kısa süreli bir şeyahatte bulunmuştur. 1794 yılında Futa Toro'da dünyaya gelen Ömer b. Said et-Tall, bu hac ziyaretini 1820'li yıllarda gerçekleştirmiştir. Mekke'deki ikameti sırasında Ticâniyye tarikatının kurucusu Ahmed et-Ticânî'nin (ö.1230/1815) halifesi Sidi Muhammed Gali vasıtasıyla yeni kurulan bu tarikata intisap etmiştir. el-Hac Ömer tarikatın ateşli bir taraftarı hâline geldi. Kısa zamanda yükselen manevî mertebesi ile tarikatın belli başlı halifelerinden biri oldu. Hacdan dönerken bir süre Bornu'da el-Kanemî'ye misafir oldu. Daha sonra Sokoto'ya geçip orada Muhammed Bello'nun yanında yedi yıl kadar kaldı ve onun kızı ile evlendi. Bello'nun askerî fetih hareketlerine iştirak edip yanında yer aldı ve Sokoto devleti için önemli düzeyde ganimet ve köle elde etti.

Osman b. Fûdî cihadının başarısı, el-Hac Ömer'i cesaretlendirip kendi ülkesinde direniş hareketini gerçekleştirme azmine yol açtı. Ticâni tarikatında Ticânîliğin diğer tarikatlardan üstünlüğü, Ticâni müritlerinin de diğer müslümanlardan üstünlüğü felsefesi yer almaktaydı. Böylesi bir ortamda direniş hareketini başlatan el-Hac Ömer, putperestlerle veya putperestler gibi yaşayan kişilerle bir arada yaşamayı kabullenmemekte ve diğer müslümanları ticânîlerle eş tutmamaktaydı.

el-Hac Ömer hareketi, Osman b. Fûdî ve Seku Ahmedu cihatlarına benzemektedir. Onlar gibi et-Tall de Peygamber Muhammed (s.)'in Mekke müşriklerine karşı sergilediği tutumla Medine'ye hicretini esas almaktaydı. 1839 yılında mürit taraftarları ile Futa Jallon'a yerleşti. Dokuz sene içerisinde cihadını organize etmeye çalıştı. Mürit ve talebelerinden oluşan askerî ordusu Ticânî öğretileri ile eğitilmekteydi. Atlantik sahillerinden iç kesimlere doğru savaş birlikleri sevk etmeye başladı¹². 1848 yılında Futa Jallon'dan Dinguiray'a hicret etti. Hicretini kendisine eşlik eden müritleri ile birlikte gerçekleştirdi. Hz.Muhammed (s.)'in Mekke'den Medine'ye hicretinde kendisine eşlik edenlere Muhacirun adı verildiği gibi onlara da Muhadyiriina adı verilmektedir. Muhammed (s.) ve muhacirlere hicretlerinin akabinde yardım eden Medinenli Müslümanlara Ensar denildiği gibi Futa Jallon'dan hicret eden el-Ömer'in müritlerine yardımcı olan Dinguiray halklarına da Lansaarun adı verilmektedir.

Kırk günlük değerlendirmeden sonra 1852 yılında ülkenin siyasî sorumluluğunu üstlenme gayretine bürünüp savaş ilanında bulundu. Memleketi Futa Toro'nun kontrolünü ele geçirmek istedi. Fakat halkının tepkisiyle karşılaştı. Futa Toro halkı kendisine tavır koyarken, Tokolor halkı onun en güçlü destekçisi hâline geldi. 1854 yılında Nyoro'ya girdi. Ancak aynı tarihlerde bölgede güç kullanmaya çalışan Fransızları dikkate almak mecburiyetinde bulunmaktaydı. Zira üç yıl sonra 1857 tarihinde el-Hac Ömer'in ele geçirmeye çalıştığı Medine şehri Fransızların hakimiyetine girdi. Bunun üzerine dikkatini Segu'nun Bambara Sultanlığına çevirdi ve 1861 yılında şehri ele geçirdi. Masina'nın Fülânî halkını münafıklıkla suçlayıp Masina

¹² Burada onu Hausa Fülânî önderlerinden ayıran temel bir özellik göze çarpmaktadır. Fülânî liderlerinin ağır silahlı güçleri bulunmazken onun güçlü bir savaş mühimmatına rastlanmaktadır. Onun farklılığı fikri bir temelden değil sahip olduğu deve ve atlı süvarileri ile ateşli silahları toplamaya özen göstermesidir.

devletini işgale kalkıştı. Çoğunlukla Kâdiriyye tarikatı müntesibi olan bölge halkına Ticânîyye tarikatını empoze etmeye çalıştı ve kısa zamanda başarılar elde etmeye başladı. Tarikat, Fülânî müslümanları arasında güçlü tepkiye yol açtı. Fülânîler, Batı Afrika'nın en güçlü Kâdiriyye tarikatı bağlıları olan Kunta Arapları tarafından desteklendi. Meydana gelen bu çatışmalarda, el-Hac Ömer hayatını kaybetti. Diğer müslümanlara karşı gerçekleştirdiği saldırılar gibi, Segu'ya yaptığı çıkarma da meşru sayılmamaktaydı. Ama o kendisini ve savaşı haklı göstermeye çalışmaktaydı. el-Hac Ömer'in yola çıktığında ortaya koyduğu temel argümana göre, Masina sultanı kendisine karşı putperest güçlerin desteğine başvurduğu için küfürle itham edilmekteydi. Ne garip tecellidir ki, III.Ahmedu Segu pagan sultanı ile bizzat kendisi ittifak kurmakta ve böylece kendi ithamlarına bizzat kendileri maruz kalmaktaydı. Aynı felsefeye dan Fadio'da da rastlanmaktaydı. Zira o, el-Kanemî'yi kendisine karşı pagan olarak nitelenen Hausa sultanları ile işbirlikçiliğine soyunmasından dolayı itham etmekteydi. İkinci halifesi et-Ticânî'nin 1874 yılında Masina'nın hakimiyetini elinde tutmak için Dogon'un pagan sultanından yardım istemeye kalkışması hayli ilginçtir.

el-Hac Ömer, ölümünden sonra yerine oğlu Ahmed'i halife olarak atadı. Fakat o babasının otoritesini tam anlamıyla temsil edemedi. Devletin çeşitli eyaletleri atanan valiler tarafından özerk ve yarı bağımsız bir tarzda yönetilmeye başladı. 1878 yılından itibaren sınır bölgelerinden iç kesimlere doğru ilerleyişini sürdüren Fransızlar ve Mandinka lideri Samori'nin her geçen gün gelişen devleti tarafından el-Hac Ömer'in kurduğu bu devlet yıkılmaya başladı.

Sonuç

On dokuzuncu yüzyıl Batı Afrika'sında görülen bu üç büyük cihad hareketi esinlendikleri kaynak ve yaklaşım bakımından birbirine benzemektedirler. Onlardan ilki olan dan Fodio hareketi, ilhamını Futa Toro ve Futa Jallon'da on sekizinci yüzyılın başlangıcından beri ortaya çıkan cihat hareketlerinden almıştır. Fakat bunu doğrudan doğruya onların devamı şeklinde göstermemiz söz konusu değildir. Osman b. Fûdî'yi diğer iki akımdan ayıran temel fark, onun sadece askerî bir komutan değil aynı zamanda tasavvufî ve ilmî kişiliğe sahip şahsiyet olmasıdır. Onun, savaşı İslâm hukukunun temel esaslarına sıkı bir şekilde bağlı olarak temellendirdiği ve devletini bu esaslar doğrultusunda kurduğu görülmektedir. Seku Ahmedu ve el-Hac Ömer ikilisi ise birer aksiyon adamları, savaşları da entelektüel birikimden son derece yoksun bir yapıdaydı. Yine, Osman b. Fûdî ölümünden sonra mesajını ötelere ulaştırıran, kendisiyle aynı duyguyu paylaşan ve ilmî kişiliğe sahip belli bir aile ve cemaat yapısına sahipti. Oysa bu durum, diğer ikisinde pek görülmemektedir. Şehu'nun teşekkül ettirdiği siyasî sistem ve yönetim tarzı, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar tam bir şekilde uygulanıp varlığını devam ettirmiş, hatta günümüze kadar etkinliğini sürdürmüştür. Yirminci yüzyılın başlarında İngilizlerin Hausa'yı işgal etmeleri Şehu'nun öncülük ettiği siyasî düşünceyi ve politik yapıyı ortadan kaldıramamış, bu sistem dolaylı yönetim tarzına dayalı da olsa varlığını ve yaşama gücünü devam ettirmiştir. Fülânî hareketinin öncülük ettiği İslâmlaştırma dalgası ve tesir sahasını genişlettiği İslâmî nüfuz gücü hâlen günümüz Nijerya'sında varlığını devam ettirmektedir.